

Tariq Ramadan

Een jihad van vertrouwen

Vertaald uit het Frans door Peter Klinkenberg

v a n g e n n e p

---

a m s t e r d a m

Inleiding

In dit boek wil ik opheldering verschaffen. Ik wil de grondgedachten die ik al twintig jaar onophoudelijk verdedig op een begrijpelijke manier uiteenzetten. Dit werk is bestemd voor mensen die niet veel tijd hebben: gewone burgers, politici en journalisten, maar ook maatschappelijk werkers en zelfs docenten die het nogal druk hebben, maar die toch bepaalde dingen willen begrijpen en eventueel op juistheid willen onderzoeken. Ik stel de lezers voor om hier mijn eigen woorden te lezen en zo op een directe en eenvoudige manier met mijn denkwijze kennis te maken, in plaats van mijn naam op een van de zoekmachines van internet in te typen (en terecht te komen bij de ontelbare links die in meerderheid vermelden wat er over mij is geschreven) of genoeg te nemen met virtuele encyclopedieën die zogenaamd ‘onafhankelijk’ zijn, maar toch heel tendentius (zoals ‘Wikipedia’, dat werkelijk een verbijsterend aantal onjuistheden en bevooroordeelde samenvattingen bevat).

De afgelopen jaren ben ik afgeschilderd als een ‘omstreden intellectueel’. Ik begrijp niet goed wat die uitdrukking betekent, maar in elk geval erkent iedereen dat een ‘omstreden intellectueel’ iemand is wiens opvattingen niemand onverschillig laten. Ze worden door sommigen geprezen en door anderen bekritiseerd, maar telkens roepen ze reacties op en stemmen ze tot nadenken.

Mijn onderzoeken hebben zich nooit tot één gebied beperkt: ik heb me niet alleen uitgelaten over de 'islamitische godsdienst',¹ maar ook aandacht geschonken aan filosofische, maatschappelijke, culturele en (zowel binnenlandse als buitenlandse) politieke vraagstukken. Al deze onderzoeksgebieden houden natuurlijk op de een of andere manier verband met elkaar, maar ik heb er steeds mijn best voor gedaan om ze niet met elkaar te verwarren. Om de verwarring die men aantreft in hedendaagse discussies over maatschappelijke vraagstukken (identiteit, religie, cultuur, onveiligheid, marginalisering enzovoorts) te voorkomen, heb ik geprobeerd de verschillende gebieden te deconstrueren en te rangschikken, zonder ze evenwel van elkaar los te koppelen. Ik hoop dat de manier waarop de problemen in dit boek worden benaderd aan deze voorwaarde voldoet.

Zoals ik al opmerkte, heeft men, zonder daarvoor ooit duidelijke bewijzen te hebben geleverd, beweerd dat ik me dubbelzinnig uitdruk. De journalisten herhalen: 'Ze zeggen dat hij dubbelzinnig is' en zo wordt het gerucht in stand gehouden. Deze kritiek is gemakkelijk en vaak wordt dit argument, dat niet geverifieerd en bovendien onverifieerbaar is, gebruikt door degenen die geen argumenten hebben en al helemaal niets hebben gestaafd. Bewust of onbewust wordt er nogal eens een handige omkering toegepast door hen die een 'dubbelzinnig gehoor' hebben en slechts heel selectief luisteren. Ik zal hier niet mijn tijd verdoen met een poging me te verdedigen: daar heb ik geen tijd voor en trouwens ook geen zin in. Voor de lezer is het toch wel belangrijk om te begrijpen waarom mijn woorden zo veel hartstochtelijke reacties kunnen oproepen. Ik weet dat ik stoor en wie ik stoor. Wanneer ik me over religie, filosofie of politiek uitlaat, laat ik in deze tijd van onrust, conflict en onzekerheid onvermijdelijk

intellectuele en ideologische fronten op elkaar botsen en heel vaak vijandigheden opvlammen. Zoals de lezer zal zien, onderscheid ik zeven verschillende objectieve 'tegenstanders': in werkelijkheid is het dit kruisvuur van hun vereende kritieken dat mijn woorden met een aureool van twijfel en achterdocht omgeeft. Sommigen lezen hun kritieken zonder mijn werk te lezen en zelfs zonder een poging te achterhalen waar de kritiek vandaan komt. Ten slotte nemen ze de kritiek voor zoete koek aan: geen rook zonder vuur! De spreuk is waar, maar toch moeten we nagaan wie de aanstichters van het vuur zijn en wat voor vuur het is.

Maar het belangrijkste bevindt zich achter dit rookgordijn, dat we eerst moeten wegblazen om tot de kern van mijn gedachten en mijn project door te dringen. Op de volgende pagina's snijd ik het vraagstuk aan van de identiteitscrisis en de onzekerheid waarmee we allen, zonder onderscheid, te maken hebben. Ik benadruk dat we verschillende identiteiten hebben, die bovendien in beweging zijn, en dat (religieus, wettelijk of cultureel gezien) geen man of vrouw iets in de weg staat om zowel Europeaan als moslim te zijn. Dat wordt iedere dag weer door ontelbare personen aangetoond. De situatie ontwikkelt zich heel snel en ik schroom niet om van een stille revolutie te spreken. Buiten de gezichtskring van de media en het politieke strijdperk vindt er een constructieve en positieve ontwikkeling plaats die vaste vorm heeft aangenomen. De islam is een Europese religie geworden: evenals de Afrikaanse, Arabische of Aziatische islam is de Europese islam een realiteit. Wat betreft de fundamentele religieuze beginselen vormt de islam natuurlijk een eenheid, maar hij integreert een verscheidenheid aan interpretaties en een veelheid van culturen. Zijn universaliteit vloeit trouwens

voort uit dit vermogen om een grote verscheidenheid in een uniek fundament op te nemen.

Het is aan de individuele moslims om actieve burgers te worden die hun verantwoordelijkheden en rechten kennen. Wanneer ze niet langer als minderheid reageren of zichzelf als slachtoffers beschouwen, zijn ze in staat een nieuw tijdperk van hun geschiedenis in te luiden. Voor degenen die in het Westen zijn geboren of al burger zijn, is er geen sprake meer van 'immigratie', 'vestiging' of 'integratie', maar van 'deelname' en 'bijdrage'. Ik verklaar dat we moeten en kunnen overgaan naar het tijdperk van de 'post-integratie': we moeten de diepere betekenis aangeven van wat voortaan een bewust geaccepteerde saamhorigheid is. Dat is het nieuwe 'wij' dat ik wens en dat dankzij bepaalde lokale experimenten al werkelijkheid is.

Maar we mogen niet naïef zijn. Er staan ons nog aanzienlijke uitdagingen te wachten; wat de moslims betreft heb ik daarvan een lijst opgesteld (de relatie tussen religie en cultuur, het vrouwenvraagstuk, de opleiding van imams, de religieuze opvoeding in de huidige context, de institutionalisering van de aanwezigheid van moslims in de maatschappij enzovoorts). Politici en intellectuelen in de westerse en Europese samenlevingen moeten de werkelijkheid onder ogen zien en niet langer spreken, soms zelfs nog na vier generaties, van de 'buitenlandse oorsprong' van de burgers die moeten worden 'geïntegreerd'. Ze moeten zich met de politiek verzoenen en niet doen alsof, in naam van de cultuur en de religie, 'sociale status' of 'klasse' ondoeltreffende en achterhaalde begrippen zouden zijn geworden. De maatschappelijke problemen mogen niet worden 'geïslamiseerd', werkloosheid, marginalisering enzovoorts moeten als politieke

vraagstukken worden behandeld. Ook is het belangrijk de inhoud van het onderwijs te bezien (met name van de geschiedenis, maar ook op het gebied van onder meer de literatuur, de filosofie), zodat er meer nadruk komt op de gemeenschappelijke geschiedenis die de rijkdom van meerdere geheugens in zich verenigt. Europa moet niet alleen een dialoog met 'de ander' aangaan, maar ook een serieuze, diepgaande en constructieve dialoog met zichzelf voeren.

Al deze vraagstukken zullen hier ter sprake komen. Ik wil ze systematisch uiteenzetten en daarbij zo helder en eenvoudig mogelijk blijven. Het is een boek met stellingen voor hen die echt iets willen begrijpen maar geen tijd hebben alles wat erover is geschreven te lezen en te bestuderen. Het is een inleiding, die geen samenvatting kan geven van een complexe gedachte (die in de loop der tijd bovendien een ontwikkeling heeft doorgemaakt en compacter is geworden), maar die het hopelijk tenminste mogelijk zal maken een open, serieuze en kritische discussie aan te gaan. Want die hebben we echt nodig.

De eerste stappen

Tegen het einde van de jaren tachtig en in het begin van de jaren negentig begon ik me meer in het bijzonder met het vraagstuk van de islam en de moslims in de wereld en vooral in het Westen bezig te houden. Daarvoor – vanaf mijn achttiende jaar – had ik jarenlang door de Derde Wereld gereisd, in Zuid-Amerika, India en talrijke landen van het Afrikaanse continent. Ik was grootgebracht in een gezin waarin de zin en betekenis van het geloof gepaard gingen met de verdediging van menselijke waardigheid en rechtvaardigheid. Ook al verrichtte ik mijn activiteiten niet in naam van de islam, mijn vader en moeder beschouwden ze steeds als waardevol: armoede in het Zuiden bestrijden, kinderen die op straat leven beschermen, krottenwijken bezoeken en sociale projecten steunen, corruptie en dictators bestrijden en een menselijker en rechtvaardiger handel eisen, allemaal zaken die ze als rechtvaardig erkenden.

Ik was leraar aan een middelbare school in Genève en vervolgens al op heel jonge leeftijd decaan. Op de scholen in die stad streefde ik met acties naar bewustwording en solidariteit. In mijn privé-leven was ik een praktiserend gelovige, maar in mijn openbare leven nam ik de plicht tot terughoudendheid in acht die mijn functie vereiste: nooit heb ik mijn godsdienst aan anderen opgedrongen. En dat was terecht. Onderwijsinstelling en media prezen deze ‘voorbeeldige inspanning’ om jongeren op te roepen tot solidariteit met personen in de Derde Wereld én in het Westen – want we voerden ook acties die mensen bewust moesten maken van de uitsluiting van personen uit de Vierde Wereld, bijvoorbeeld bejaarden, in geïndustrialiseerde landen. Zo werd ik in Genève gekozen tot een van de persoonlijkheden van het

jaar 1990. Vervolgens trad ik af als decaan en als voorzitter van de vereniging *Samenwerking – Handreiking*, die zich inzette voor wat ik een noodzakelijke ‘pedagogie van de solidariteit’ noemde. Ik had verandering nodig en wilde naar de bronnen van mijn geloof en spiritualiteit terugkeren. Bovendien was het vraagstuk van de islam in de tien jaren die waren verstreken in mijn omgeving steeds belangrijker geworden: vanaf de Iraanse revolutie in 1979 tot aan de affaire Rushdie en de discussie over de ‘islamitische sluier’ in Frankrijk in 1989. Er werd steeds meer gesproken over de islam en de moslims.

Toen besloot ik me in te zetten voor wat me toen al de belangrijkste uitdaging van de toekomst leek te zijn: bruggen bouwen, de islam uitleggen en verduidelijken aan zowel moslims als het Westen, dat ik goed kende omdat ik er had gewoond en gestudeerd: Franse literatuur en filosofie. Het onderwerp van mijn filosofiescriptie was *Het lijdensbegrip bij Nietzsche*. Vervolgens begon ik aan mijn proefschrift (met als titel *Nietzsche, geschiedschrijver van de filosofie*), wat me dwong tot een serieuze en grondige bestudering van de belangrijkste westerse filosofen, vanaf Socrates en Aristoteles tot aan Descartes, Spinoza, Kant, Hegel, Marx en Schopenhauer, om de essentie van hun stellingen met de soms heel vrije vertalingen en interpretaties van Nietzsche te vergelijken. Ik besteedde mijn tijd aan lezen (en een beetje aan sport) en gewoonlijk verdiepte ik me vijf tot acht uur per dag in de teksten. Ook besloot ik om de intensieve bestudering van islamitische wetenschappen weer op te vatten. Ik stelde een lijst op van gespecialiseerde werken die ik moest lezen en besloot vervolgens met mijn gezin naar Egypte te gaan. Ieder kon er zijn voordeel mee doen. Dit verblijf stelde mijn vrouw en kinderen in staat het land te leren kennen, Arabisch te leren en de islam

te bestuderen. Voor mezelf had ik een veeleisend programma opgesteld, dat tot doel had in twintig maanden een universitaire opleiding van vijf jaar te voltooien. De traditionele opleidingsmethode (met privé-onderricht door een geleerde – ‘*âlim*’) stelde me in staat een intensief individueel tempo te volgen: de dag begon’s morgens om vijf uur en eindigde ’s avonds om elf of twaalf uur. Nooit zal ik deze opleidingsperiode vergeten, die intensief en moeilijk was, maar ook veel licht en verheldering bracht. Dankzij God heb ik mijn doelen bereikt en sindsdien bleef ik me ontwikkelen door de ontmoetingen die ik had, door het lezen van boeken en natuurlijk ook door het schrijven van artikelen en boeken over de islam in het algemeen en islamitisch recht en jurisprudentie (*fiqh*) in het bijzonder.

De waarden en beginselen die ten grondslag lagen aan mijn eerste inzet voor solidariteit, menselijke waardigheid en rechtvaardigheid in de samenlevingen van zowel het Zuiden als het Noorden, vormden ook de drijfveer van mijn activiteiten als moslim. Ik moest mijn religie bewust accepteren en uitleggen, en vooral aantonen dat we niet alleen veel gemeenschappelijk hebben met het jodendom en het christendom, maar ook met de waarden die door veel humanisten, atheïsten en agnosten worden aangehangen. Ik wilde vooroordelen en onjuiste theorieën over het verleden van Europa (waar de islam afwezig zou zijn geweest) ter discussie stellen en me natuurlijk vol vertrouwen inzetten voor het ‘samenleven’ dat onze gemeenschappelijke lotsbestemming is.

Moslim en ‘omstreden intellectueel’

Toch liep alles anders. Waardigheid, solidariteit en rechtvaardigheid, waarden die ik had verdedigd als burger en leraar zonder duidelijke religie (en wat in het verleden zo veel erkenning had gevonden), hadden niet meer dezelfde inhoud of smaak nu ze werden verdedigd door een ‘moslimintellectueel’ of ‘islamitische geleerde’. Vanaf het moment dat ik begon te spreken als een ‘moslim’ of als zodanig werd gezien, juist vanaf dat moment werden mijn bedoelingen en woorden in een waas van achterdocht gehuld. Deze ervaring was als een openbaring voor me: het werd me duidelijk dat het oude diepgaande geschil als gevolg van de gespannen betrekkingen die Europa met de religie in het algemeen en de islam in het bijzonder onderhoudt – ontkenning van intellectuele invloed, kruistochten, kolonisatie – niet was opgelost. Ik was Zwitser en Europeaan, maar in de ogen van mijn medeburgers was ik vooral een ‘moslim’. Ik was trouwens geen ‘echte Europeaan’, of anders zou ik dat maar eens moeten bewijzen. Mijn gesprekspartners kwamen met vragenlijsten om de ware aard van mijn ‘integratie’ te ‘testen’, waaraan ik me maar had te onderwerpen, en drongen me daarmee bovendien een defensieve houding op waardoor ik me voortdurend moest rechtvaardigen.

Ik onderzocht, bestudeerde en evalueerde de aard van de geschillen uit het verleden en van de angsten van het heden. De aanhoudende immigratie sinds de Tweede Wereldoorlog, de nieuwe manier waarop de jonge generatie van moslims zichtbaar is, de nieuwe eisen aan scholen en in ziekenhuizen enzovoorts: allemaal verschijnselen (waaraan al spoedig het geweld moest worden toegevoegd) die voedsel geven aan angst, achterdocht

en onzekerheid. Overal had het Europese bewustzijn met grote onzekerheden te kampen: wat zal er van ons terechtkomen met deze snel toenemende immigratie, waaraan de Europese samenlevingen bovendien behoefte hebben? Wie zijn deze moslims die van een 'nieuw burgerschap'² blijk geven en waarvan de meeste ernstige economische problemen hebben, terwijl de politieke partijen niet veel van hen weten? Wat willen ze eigenlijk: 'zich integreren' of Europa 'islamiseren'?

Door mijn deelname aan het publieke debat in Europa over het vraagstuk van de islam werd er al heel snel vanaf meerdere fronten een groot aantal vijandige projecties op de 'zichtbare intellectueel' geworpen. Mijn oproepen tot dialoog, tot een ontmoeting rond gemeenschappelijke universele waarden en tot wederzijdse verrijking door 'samenleven', leken 'te mooi om waar te zijn' en moesten wel 'iets verbergen'. In werkelijkheid waren mijn stellingnamen ook wel van dien aard dat ze schade toebrachten aan de belangen van bepaalde ideologen, organisaties, bewegingen en regeringen, die de aanwezigheid van de islam en van bewuste en soms kritische en veeleisende moslims op zich als een potentieel gevaarlijk probleem beschouwden. Sinds vijftien jaar zijn de aanvallen in aantal toegenomen. Ze zijn afkomstig van meerdere fronten, die zonder veel moeite kunnen worden geïdentificeerd. Vaak namen de media deze kritiek over en gaven de hier en daar op internet bijeengeraapte (steeds dezelfde, eindeloos herhaalde) beweringen zonder meer door. Of ook omdat ze twijfelachtige agenda's en doelstellingen hebben (wanneer ze zelf ideologisch gekleurd zijn).

Eerst werd ik wegens mijn afkomst aangevallen. Als kleinzoon van de oprichter van de *Moslimbroeders* was ik per definitie